

УДК 37.091.31–059.2

Юрій Олексін

СУЧАСНІ МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ НАВЧАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ІСТОРІЇ

У шкільному житті учнівське різноманіття насамперед визначається предметно-пізнавальними здібностями. Пізнавальні здібності – це індивідуально-психологічні особливості особистості, що є умовами успішного здійснення певної діяльності і сталої позитивної динаміки оволодіння знаннями, уміннями і навичками [5, с. 93]. Педагоги розрізняють загальні, групові і специфічні здібності відповідно до спрямованості й успішності школярів у навчанні взагалі, у вивченні групи предметів чи окремого предмета, у конкретному виді діяльності. Процес реалізації здібностей передбачає прояв людиною особистісно значущої активності, зумовленої, з одного боку, характером та цілями тієї чи іншої діяльності, а з іншого, такими утвореннями її внутрішнього світу, як мотивація, схильності, інтереси. У діяльності особистості здібності не тільки проявляються, а й формуються, розвиваються. Для цього потрібно конструювання педагогом у процесі навчальної діяльності спеціальних ситуацій, які потребують творчого вирішення [5, с. 93].

Проблеми індивідуалізації та диференціації навчання в усі часи привертала увагу відомих українських педагогів, учених, практиків (О. Духнович, А. Волошин, Б. Грінченко, В. Сухомлинський, О. Захаренко, М. Гузик та ін.). Теоретичні основи індивідуалізації і диференційованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах активно досліджувалися з середини ХХ ст. Суттєвий внесок у розвиток цих проблем внесли: О. Бугайов, А. Бударний, М. Бурда, Н. Буринська, І. Бутузов, С. Гончаренко, В. Забранський, М. Мельников, Є. Рабунський, А. Сбруєва, П. Сікорський, З. Слєпкань, І. Унт, І. Чередов та ін.

Проблеми диференціації навчання історії досліджували П. Гора, О. Пометун, М. Студенікін, Г. Фрейман та ін.

Метою нашої статті є огляд сучасних методичних підходів до диференціації навчання старшокласників історії.

Як зазначають О. Пометун і Г. Фрейман, у методиці навчання історії ще немає повноцінних досліджень і рекомендацій з індивідуалізації роботи з учнями, але визначені загальні підходи до діагностики їх пізнавальних здібностей і можливостей. На цих підставах, так само як у педагогіці, виділяються три групи школярів: слабкі, середні, сильні [5, с. 93].

П. Гора розробив коротку, але ґрунтовну характеристику кожної з них, підкреслюючи, що цей розподіл дуже умовний, рухливий і динамічний. Він писав: «До слабких, недостатньо підготовлених, належать учні, які при поверхневому знанні історії не виявляють помітного інтересу

до її вивчення і майже зовсім не володіють адекватними прийомами й уміннями самостійної роботи з навчальним історичним матеріалом. Вони не вміють сприймати, засвоювати і відтворювати в образно-емоційній формі навіть найбільш значні факти, самостійно аналізувати, порівнювати, конкретизувати, узагальнювати навіть роз'яснений теоретичний матеріал. Вони схильні переважно лише до запам'ятовування з наступним переказом викладу вчителя, заучуванню тексту підручника...

Середніми... вважаються учні, що мають цілком задовільні знання з історії. Вони ґрунтовно засвоїли головні факти, провідні поняття і закономірності, непогано володіють багатьма передбаченими навчальною програмою уміннями, можуть без великих труднощів за допомогою адекватних прийомів перетворити досліджуваний матеріал, засвоювати і відтворювати його в перетвореному вигляді. Історичне мислення, уява, мова, пам'ять й інші пізнавальні можливості в школярів цієї групи розвинуті вище, аніж у слабких. На відміну від слабких багато хто з них виявляє інтерес, бажання і волю до вивчення історії...

До числа сильних, чи добре підготовлених, відносяться учні, які цікавляться історією, мають виражену схильність до її вивчення, добре знають фактичний і теоретичний зміст уже вивченого історичного матеріалу, читають додаткову літературу, мають розвинуте історичне мислення, уяву, пам'ять і мову, володіють різноманітними методичними прийомами й уміннями навчальної роботи, можуть не тільки перетворювати роз'яснений навчальний матеріал і засвоєні історичні знання, але і творчо застосовувати раніше набуті теоретичні знання у навчальній пошуковій діяльності, для самостійного з'ясування сутності проблемно викладених історичних фактів, їхніх зв'язків і відносин» [1, с. 38–40].

П. Гора не тільки охарактеризував пізнавальні можливості учнів у навчанні історії у зв'язку з оптимальними для кожної групи типами навчальної роботи, він також обґрунтував методику диференційованого підходу до них, що гарантує особистісний розвиток. Зокрема, він зазначав, що слабким учням необхідно головні історичні факти викладати емоційно, у наочно-образній формі, з обов'язковим роз'ясненням сутності подій і явищ, оскільки саме такий виклад є найбільш доступним і будить інтерес до предмета. Кількаразове використання одних і тих самих елементарних прийомів викладання дозволяє «слабким» школярам за зразком відтворювати їх у своїх відповідях, а потім поступово опанувати прийомами більш складної – перетворюючої діяльності.

Навпаки, для сильних учнів учитель зобов'язаний створити умови для прояву максимальної самостійності і пізнавальної ініціативи. Це реально зробити за допомогою проблемного навчання, але й застосування простих способів навчальної роботи для сильних учнів не повинно ігноруватися. Середні за рівнем пізнавальних можливостей учні або

працюють разом зі слабкими в режимі відтворюючої діяльності, або із сильними – у режимі перетворюючої і творчої. Важливо заохочувати прагнення таких школярів виконувати складні завдання.

Таким чином, кожна категорія школярів залежно від рівня навченості вимагає окремого підходу, особливих методичних рішень уроку [5, с. 95]. Але як цього досягти на одному занятті в класі, де, як правило, є й слабкі, і середні, і сильні учні, крім того, ще й з індивідуальними особливостями й особистісними перспективами? Проблема диференційованого підходу в навчанні історії залишається, як і раніше, актуальною, однак деякі варіанти її вирішення вже є.

Диференціація за умовами навчання передбачає використання різних способів або різних навчальних матеріалів у навчанні різних груп. Групи за умов внутрішньої диференціації формуються з урахуванням індивідуальних особливостей і рівня розвитку інтелектуальних умінь дітей: учні вміють виокремлювати суттєві ознаки, знаходити причинно-наслідкові зв'язки, порівнювати, класифікувати, аргументовано оцінювати [6, с. 172].

Головними ознаками групової роботи учнів на уроці є:

– клас на уроці ділиться на групи для вирішення конкретних навчальних завдань;

– кожна група отримує певне завдання (або однакове, або диференційоване) і виконує його спільно під безпосереднім керівництвом лідера групи або вчителя;

– завдання в групі виконуються таким способом, який дозволяє враховувати й оцінювати індивідуальний внесок кожного члена групи;

– склад групи непостійний, він підбирається з урахуванням того, щоб з максимальною ефективністю для колективу могли реалізуватися навчальні можливості кожного члена групи [4, с. 321].

Автори підручників із педагогіки надають рекомендації для формування груп. Так, величина груп може коливатися в межах 3–6 осіб. Склад групи не постійний. Він змінюється залежно від змісту і характеру майбутньої роботи. При цьому не менше половини його повинні складати учні, здатні успішно займатися самостійною роботою [4, с. 321].

Керівники груп і сам їх склад можуть бути різними на різних навчальних предметах (історія України, всесвітня історія) і підбираються вони за принципом об'єднання школярів різного рівня навченості, позаурочної інформованості з даного предмету, сумісності учнів, що дозволяє їм взаємно доповнювати і компенсувати переваги і недоліки один одного. У групі не повинно бути негативно налаштованих один до одного учнів.

Однорідна групова робота передбачає виконання невеликими групами учнів однакового для всіх завдання, а диференційована – виконання різних завдань різними групами. В ході роботи членам групи

дозволяється спільне обговорення ходу та результатів роботи, звернення за порадою один до одного.

Тільки за таких умов «...працюючи в складі групи, ланки, – писав відомий радянський дидакт М. Данилов, – школярі на власному досвіді переконуються в користі спільного планування, розподілу обов'язків, взаємоспівкування. Учні гуртуються між собою, привчаються діяти узгоджено і злагоджено, випробовуючи почуття колективної відповідальності за результати спільної діяльності. Групова форма організації роботи, крім того, робить явними зусилля і здібності кожного, що є природним стимулом здорового творчого змагання [7, с. 184]. Результати спільної роботи учнів в групах, як правило, завжди значно вище в порівнянні з виконанням того ж завдання кожним учнем індивідуально. І це тому, що члени групи допомагають один одному, несуть колективну відповідальність за результати окремих членів групи, а також тому, що робота кожного учня в групі особливо індивідуалізується при регулюванні темпу просування при вивченні будь-якого питання.

При груповій формі роботи учнів на уроці значно зростає й індивідуальна допомога кожному, хто її потребує як з боку вчителя, так і учнів-консультантів. Це пояснюється тим, що при фронтальній та індивідуальній формі уроку вчителю важче допомагати всім учням. Поки він працює з одним-двома школярами, інші, які потребують допомоги, змушені чекати своєї черги [4, с. 321].

Інакше становище таких учнів у групі. Разом із допомогою вчителя, вони отримують допомогу і від сильних учнів-консультантів у своїй групі, а також і з інших груп. Причому, сильний учень отримує у процесі не меншу допомогу, ніж учень слабший, оскільки його знання актуалізуються, конкретизуються, набувають гнучкість, закріплюються саме при поясненні своєму однокласнику. Консультант керує роботою групи з певного предмета. Змінюваність консультантів попереджає небезпеку появи зазнайства в окремих учнів.

Групова форма роботи учнів на уроці найбільш застосовна і доцільна при вивченні текстів, копій історичних документів і т.п. В ході такої роботи максимально використовуються колективні обговорення результатів, взаємні консультації. І все це супроводжується інтенсивною самостійною роботою.

Виключно ефективна може бути групова організація роботи учнів при підготовці тематичних навчальних конференцій, диспутів, доповідей по темі, додаткових занять всієї групи, що виходять за рамки навчальних програм, за рамки уроку. В цих умовах, як і в умовах уроку, ступінь ефективності залежить, звичайно, від самої організації роботи всередині групи (ланки). Така організація припускає, що всі члени групи беруть активну участь в роботі, слабкі не ховаються за спину сильніших, а сильні не пригнічують ініціативу і самостійність слабших учнів. Правильно

організована групова робота є видом колективної діяльності, вона успішно може здійснюватися при чіткому розподілі роботи між усіма членами групи, за взаємної перевірки результатів роботи кожного, за постійної підтримки вчителя, його оперативної допомоги [4, с. 322]. Без ретельної спрямовуючої діяльності вчителя групи не можуть ефективно працювати. Зміст цієї діяльності зводиться насамперед до навчання учнів вмінно працювати самостійно, радитися з однокласниками, до створення системи завдань для окремих груп учнів, навчання їх умінням розподіляти ці завдання між членами групи, щоб було враховано темп роботи і можливості кожного. Як справедливо пише Т. Ільїна, все це, природно, вимагає від вчителя приділяти необхідну і достатню увагу кожній групі, а отже, і певних затрат праці, але в кінцевому результаті це допомагає йому вирішити такі важливі завдання виховання, як виховання в учнів самостійності, активності, вміння співпрацювати з іншими при виконанні спільної справи, формування соціальних якостей особистості [2].

Групова діяльність учнів на уроці, як це показано в роботі В. Котова [3], складається з наступних елементів:

1. Попередня підготовка учнів до виконання групового завдання, постановка навчальних завдань, короткий інструктаж вчителя.
2. Обговорення та складання плану виконання навчального завдання в групі, визначення способів його вирішення (орієнтовна діяльність), розподіл обов'язків.
3. Робота по виконанню навчального завдання.
4. Спостереження вчителя і коректування роботи групи і окремих учнів.
5. Взаємна перевірка і контроль за виконанням завдання в групі.
6. Повідомлення учнів за викликом вчителя про отримані результати, загальна дискусія в класі під керівництвом учителя, доповнення та виправлення, додаткова інформація вчителя та формулювання остаточних висновків.
7. Індивідуальна оцінка роботи груп і класу в цілому.

Успіх групової роботи учнів залежить насамперед від майстерності вчителя, від уміння його розподіляти свою увагу таким чином, щоб кожна група і кожен її учасник окремо відчували турботу вчителя, його зацікавленість у їх успіху, в нормальних плідних міжособистісних стосунках. Усією своєю поведінкою вчитель зобов'язаний виявляти зацікавленість в успішній діяльності як сильних, так і слабких учнів, вселяти впевненість їм в свої успіхи, виявляти шанобливе ставлення до слабких учнів [4, с. 323].

Дослідження І. Чередова показали, що групова форма навчання учнів на уроці ставить високі вимоги до вчителя, який здійснює управління навчально-пізнавальною діяльністю школярів. Він повинен добре володіти дисципліною, досконало засвоїти методику визначення завдань для

групової роботи учнів, спрямовувати їх діяльність, виділяючи ключові положення, акцентуючи увагу на найголовнішому в досліджуваному матеріалі, стежити за співпрацею учнів у різних групах. Регулюючи взаємодію учнів, вчитель повинен відзначати особливості їхньої поведінки в різних навчальних ситуаціях. Він спрямовує навчальну діяльність в потрібне русло. Стежить за тим, як просувається кожна група у вирішенні навчальних завдань. Регулює темп роботи, звертає увагу на слабких, пасивних учнів, допомагає включитися їм в активну діяльність.

Отже, переваги групової організації навчальної роботи учнів на уроці очевидні. Результати сумісної роботи учнів досить відчутні як в привчанні їх до колективних методів роботи, так і у формуванні позитивних моральних якостей особистості.

Групова форма за умов диференціації навчання в межах класу має і низку недоліків. Серед них найбільш суттєвими є: труднощі комплектування груп та організації роботи в них; учні в групах не завжди в змозі самотійно розібратися в складному навчальному матеріалі і обрати найбільш економний шлях його вивчення. В результаті, слабкі учні з працею засвоюють матеріал, а сильні потребують більш важких, оригінальних завдань, задач. Тільки в поєднанні з іншими формами навчання учнів на уроці – фронтальної та індивідуальної – групова форма організації роботи учнів приносить очікувані позитивні результати. Поєднання цих форм, вибір найбільш оптимальних варіантів цього поєднання визначається учителем залежно від розв'язуваних навчально-виховних завдань на уроці, від специфіки змісту навчального матеріалу, його обсягу і складності, від специфіки класу й окремих учнів, рівня їх навчальних можливостей і, звичайно, від стилю відносин учителя та учнів, відносин учнів між собою, від тієї довірчої атмосфери, яка встановилася в класі, і постійної готовності надавати одна одній допомогу [4, с. 324].

Групова діяльність на уроках історії може по-різному поєднуватися з фронтальною; кожна група виконує одне завдання, але різними методами; кожна група виконує взаємодоповнюючі завдання; в групі учні виконують індивідуальні завдання з урахуванням його пізнавальних можливостей. Найбільш складна диференціація в групах побудована одночасно на змісті та ступені складності матеріалу, методах і засобах роботи, різних обсягах допомоги.

Робота в різних групах може проходити при вивченні нового матеріалу теоретичного характеру і при узагальненні вивченого. Індивідуальні завдання повинні враховувати ступінь підготовленості учнів, зокрема, до роботи зі шкільним підручником. Спочатку можуть організовуватися пари постійного складу. Це повинні бути учні із загальними інтересами, психологічно сумісні. Після читання тексту підручника, документа їм необхідно виявити та порівняти особливості явищ, характер і значення подій, скласти таблицю або зробити опорні

записи. Виконавши завдання, учні доповідають про результати один одному, причому один розповідає, а інший звіряє відповіді з підручником. Підсумки обговорюються, уточнюються, коригуються і доповнюють записи в зошитах [6, с. 174].

Засвоївши прийоми аналізу текстів в парах, учні об'єднуються в групи по 4–6 осіб з однаковим рівнем підготовки. Надалі склад груп коригується за результатами навчальної діяльності. Створюються групи за принципом взаємного збагачення. Учитель призначає експертів та керівників груп з числа успішних учнів. Експерти закріплюються за групами, щоб надавати допомогу й оцінювати роботу.

Як показує досвід викладання багатьох учителів, керувати групою повинен учень, встигаючий учень. У групу середніх за досягненнями учнів недоцільно включати слабкого за рівнем підготовки, педагогічно запущеного учня. З таких учнів доцільно створити окрему групу, керувати якою буде сам учитель. Для них він готує завдання практичного характеру: складання плану за параграфом підручника, заповнення контурної карти, аналіз документа. Коли учень втягнеться в трудовий ритм уроку, на його прохання і за згодою керівників груп його можна перевести в звичайну навчальну групу. Разом з тим керівник групи має право висловити претензії до роботи ледаря і вивести його з навчальної групи [6, с. 174].

Керівник групи може отримувати картку із завданнями і розподіляти їх між учнями. Для організації роботи в групі він використовує таку орієнтовну пам'ятку:

1. Ознайомити всіх членів групи із змістом завдання.
2. Скласти план і визначити способи виконання групового завдання.
3. Розподіли завдання між членами групи відповідно до їх здібностей, можливостей, інтересів.
4. Допоможи товаришам у виконанні роботи.
5. У разі виникнення труднощів при виконанні завдання звернися за допомогою до експерта або вчителя.
6. Забезпеч дотримання правил співпраці: право кожного висловлювати свою думку і обов'язок поважати думку другою.
7. В результаті обговорення признач виступає від групи.
8. Дай оцінку діяльності кожного члена групи.
9. Старайся створити дружню атмосферу в групі.

Про результати роботи доповідає один із учнів групи. Інші ставлять йому і членам групи питання. Потім виступають із доповненнями і виправленнями експерти, узагальнення може зробити вчитель. Але в цілому його роль зводиться до організації пізнавальної діяльності груп учнів. Індивідуальну роботу членів груп оцінюють їх керівники, а підсумок (у балах) підводять експерти.

Крім усних звітів про виконану роботу, можуть бути і письмові, наприклад: заповнення порівняльних, узагальнюючих таблиць, виконання

ігрових завдань (наприклад, ігри «Знайди помилку»). Одна група складає розповідь, що містить заздалегідь обговорену кількість неточностей і невідповідностей, а інша їх виявляє. До таких завдань залучається ілюстративний матеріал [6, с. 175].

Отже, диференціація навчання історії як спосіб поділу учнів на групи за різними критеріями, але з максимально можливим врахуванням індивідуальних особливостей дітей, заснована на принципі індивідуалізації навчання. Під внутрішньою диференціацією ми розуміємо такий спосіб організації навчального процесу, при якому враховуються індивідуально-типологічні особистості (здібності, інтереси, схильності, особливості інтелектуальної діяльності і т.д.) дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гора П. В. Повышение эффективности обучения истории в средней школе / Петр Васильевич Гора. – М. : Просвещение, 1988. – 207 с.
2. Ильина Т. А. Педагогика: Курс лекций : учебное пособие для студентов пед. ин-тов / Татьяна Андреевна Ильина. – М. : Просвещение, 1984. – 495 с.
3. Котов В. В. Организация на уроках коллективной деятельности учащихся : Пособие по спецкурсу / Вячеслав Викторович Котов. – Рязань : Ряз. гос.пед.ин-тут, 1977. – 98 с.
4. Педагогика : учебное пособие для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей / под ред. П. И. Пидкасистого. – М. : Педагогическое общество России, 1998. – 640 с.
5. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі / О. І. Пометун, Г. О. Фрейман. – К. : Генеза, 2006. – 328 с.
6. Студеникин М. Т. Методика преподавания истории в школе : учебник для студентов высших учебных заведений. – М. : Владос, 2000. – 240 с.
7. Урок в восьмилетней школе / под ред. проф. М. А. Данилова. – М. : Просвещение, 1966. – 247 с.